

Муниципальное бюджетное дошкольное образовательное учреждение
детский сад №4 «Салгал» с.Эрзин Эрзинского кожууна Р.Т

«Принято»

На педагогическом совете МБДОУ д/с «Салгал»

Протокол № 5

от « 2 » сентября 2020г

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

педагога (воспитателя) по обучению
детей 3 – 4 лет младшей группы
по тувинскому языку на 2020 – 2021 уч. год

Воспитатели: Мендот Г.Г.

Биче-оол А. Х.

Эрзин

Допчузу

I. ПРОГРАММАНЫН СОРУЛГАЛЫГ КЕЗЭЭ

- 1.1 Тайылбыр бижик.....4
- 1.2 Программанын сорулгазы болгаш ону боттандыраарынын ажылдары.....5
- 1.3 Школа назыны четпээн уругларнын назы – хар аайы – биле бот – тускайлан сайзыралынын шингээдип алыр ужурлуг туннелдери.....7

II. ПРОГРАММАНЫН УЖУР – УТКАЛЫГ КЕЗЭЭ

- 2.1 Школа назыны четпээн уругларны чугаа сайзырадылгазы.....9
- 2.2 Школа назыны четпээн уруглар ооредилгенин адырлары болгаш тыва чугаа сайзырадыр ажыл-чорудулганын угланышкыннары.....11
- 2.3 Программанын ооредилгилиг адырлары болгаш уругларнын чугаазын сайзырадыр ооредилгенин адырларынын интегративтиг харылзаалыынын онзагайы.....11
- 2.4 ШНЧУОАЧ болгаш ог – буле.....25

III. ПРОГРАММАНЫН ОРГАНИЗАСТЫГ КЕЗЭЭ

- 3.1 Программанын кууселдезин чорударынга сумелеп турар ооредилге – методиктиг хандырылга.....30
- 3.2 Программанын кууседиринге эргежок чугула материал – техниктиг хандырылга.....31
- 3.3 Ажыглаан литература.....32

I. Программанын сорулгалыг кезээ

1.1 Тайылбыр бижик

ШНЧУОАЧ –де уругларнын тыва чугаазын сайзырадыр ооредилге программазы ада – иенин чагыын, негелделерин хандыраар сорулгалыг болгаш дараазында ой – чижек доктаал саавырларга дууштур тургустунар:

1. Конвенция о правах ребёнка (от 20.11.1989)
2. Конституция Российской Федерации ст 43,72
3. Закон об образовании
4. Закон Российской Федерации «О языках народов Российской Федерации» от 29.12.2012 г., №273-ФЗ
5. Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования. ФГОС ДО. Приказ Министерства образования и науки РФ от 17 октября 2013 г. № 1155 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования».
6. Указ Президента РФ от 1 июня 2012 г. №761 «О Национальной стратегии действий в интересах детей на 2012 – 2017 годы»
7. СанПиН 2.4.1.3049 – 13
8. Примерная основная образовательная программа дошкольного образования. Одобрено решением Федерального учебно – методического объединения по общему образованию (протокол от 20 мая 2015 г. №2/15).
9. ОТ РОЖДЕНИЯ ДО ШКОЛЫ: примерная общеобразовательная программа дошкольного образования / Под ред. Н. Е. Вераксы, Т.С Комаровой, М. А. Васильевой. 3 – е изд., испр. И доп. – М.: МОЗАИКА – СИНТЕЗ, 2014. – 368 с.
10. Торээн Тывам. Школа назыны четпээн уруглар ооредир албан черлеринге торээн (тыва) чугаа сайзырадырынын чижек программазы Ооржак Л.Х болгаш оскелер – даа / - Кызыл: Национал школа хогжудер институт, 2019. – 133 а.
11. Устав Муниципалдыг бюджеттиг школа – назы четпээн уруглар албан чери «Салгал» уруглар садынын;

Программанын ужур –уткалыг кезээ Тыва Республиканын девискээринге ШНЧУОАЧ – ге уругларнын тыва чугаазын сайзырадыр ажыл – чорудулганы тыва чоннун ундезин культуразынга, ажыл – амыдыралынын болгаш агаар – бойдузунун онзагай талаларын ооредилгенин беш ооредиглиг адырынын сорулгаларын тыва чугаа сайзырадыр угланыышкынныг боттандыраарынче кичээнгеини углаан.

1.2 Программанын сорулгазы болгаш ону боттандыраарынын ажылдары

ШНЧУОАЧ – ге бичии чаштарнын торээн (тыва) дылын сайзырадыр, аас чугаазынын сос курлавырын байыдар сорулгалыг «Торээн Тывам» деп чижек программа школа назыны четпээн уруглар ооредир албан черлеринге (дараазында – ШНЧУОАЧ) хамаарышкан ооредилгенин федералдыг куруне стандартынга (дараазында – ОФКС) даянып кылдырган.

Программанын ужур – уткалыг ундезини кылдыр Тыва Республиканын чонунун культуразын ажыл – амыдыралын, бойдус чурумалын, хурээлелин чугулага алган. Школа назы четпээн уругларга торээн (тыва) дылынга чажындан эгелеп шын чугаалап ооредири, харылзаалыг чугаазын сайзырадыры база торээн дылынга хумагалыг чорукту кижизидери ада – иенин - даа, кижизидикчи башкыларнын – даа мурнунда эргежок херек айтырыг бооп турар.

Бичии чаштарнын торээн (тыва) чугаазын сайзырадыр ажыл – чорудулганы боттандыраарынга ШНЧУОАЧ – нын ОФКС – че кирип турар угланыышкыннарынга болгаш онзагайларынга дууштур ажылчын программа тургузарын авторлар оралдашканнар.

Программанын ***кол сорулгазы:***

тыва чоннун уруглар кижизидилгезинин дуржулгазынга даянып, школа назыны четпээн уругларнын назы – харынга дууштур торээн (тыва) чугаазын сайзырадыр ажыл – чорудулганы школа назыны четпээн уруглар ооредир албан черлеринге боттандыраарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары.

Сорулганы боттандыраарынын ажыл – чорудулгазы:

- ШНЧУОАЧ – ге уругларнын торээн дылын ооредиринге сонуггалын оттурар байдалдарны бугу талалыг ооренип коору;
- уругларнын тыва чугаазын сайзырадырынга ооредилгелиг, кижизидилгелиг ажыл – чорудулганы таарымчалыг эрттиреринге чугула ооредилге – методиктиг медээлерни чыып ажылдаары;
- тыва чоннун бичии уруглар кижизидер арга – дуржулгазын ундезинге ап, угаан – медегел, куш – ажыл, мага – бот, сагыш – сеткил талазы – биле сайзырангай болурунга, чараш аажы – чанга, шынчы чорукка уругларны кижизитпишаан, торээн черинин бойдус чурумалын, туружунун онзагайын аас чогаалынын хевирлеринге база чаштарга бижиттинген номнарга даянып, назы – хар барымдаалап таныштырар, шингээттирер арга – методтарны тыва чугаа сайзырадыр ажыл – чорудулгага киириштирери;
- уругларнын угаан – медегели сайзырангай, тыва сос курлавыры байлак, аас чугаазы чедингир болурунче угланган ажыл – чорудулгага таарымчалыг ооредилге - методиктиг комплектини ажылдап кылыры;
- торээн (тыва) дылынга ынак, анаа хумагалыг, сонуггак кижини хевирлээринин талазы – биле ажыл – чорудулганын туннелдерин илередиринин аргаларын ажылдап кылыры.

Уругларнын тыва чугаазын сайзырадыр ажыл – чорудулгадан ангыда, чижек программанын кичээнгейинде чаштарнын кадыын быжыктырар, торээн черинин бойдус курлавырын, чоннун ажыл – агыйын сонуггадап ооренир, хамааты туружу бедик кижини чажындан хевирлээр, амыдыралчы дуржулганы оюннар дузазы - биле сайзырадыр, долгандыр турар хурээлелге бодун алдынып билиринче угланган ажылдарны чугулалап турар. Ук кичээнгей школа назы четпээн албан черлеринге уругларнын ниити сайзыралын деткип, ооредир беш адырларнын (ниитилелге харылзажырын, билигни шингээдирин, чугаа сайзырадылгазы, уран чуул, эстетиктиг сайзырал, куш – дамыр сайзыралы) утказынче тыва чоннун культуразында унелиг билиглерже угландырар.

Чижек программанын сорулгазынын кууселдезин чедип алырынга чазык, чугаакыр, сонуургак, идепкейжи, сагынгыр – тывынгыр уругларны хевирлээринге таарымчалыг байдалдарны ог – буленин болгаш кижизидикчи башкыларнын сырый кады ажылдажылгазындан эге школаже белеткел ажылынга идиг бооп турар. Чугулага алгы дегу луг хамааржыр чуул – бичии кижилер – биле ажыл кандыг – даа байдалда албадал тооннуг болбас ужурлуг.

Сорулга болгаш ону боттандыраарынын белеткел ажылдары системалыг болгаш назы – хар – даа, кижизидилге – даа талазы – биле дес – дараалашкак принципке даянган.

1.3 Школа назыны четпээн уругларнын назы – хар аайы – биле бот – тускайлан сайзыралынын шингээдип алыр ужурлуг туннелдери

3-4 харлыгларнын билип алыр ужурлуг чуулдери:

- сос курлавырынга мун чедир состу идепкейжиткен турар ужурлуг;
- айтырыг азы кыйгырыг уткалыг домактарны билир ужурлуг;
- улуг кижинин салган айтырыынга шын харыыны бээр ужурлуг;
- эш-оору биле харылжазып билир ужурлуг;
- шыылааш болгаш сонорлуг уннерден оске шупту ажык, ажык эвес уннерни адап билир ужурлуг;
- кижилернин мергежилдеринге хамаарышкан состернин утказын билип турары;
- хундулел езузунун состерин билир, аас чугаазынга ургулчу ажыглап турар;
- «угбай», «акый», «четтирдим», «болур бе», дээн чергелиг состерни ажыглап турары;
- тыва улустун чанчылчаан ажыл-ижинге хамаарышкан кылдыныгларны оюннар уезинде, диалог, хой улус аразынга чугаа хевиринге кууседип турары;
- ог иштинин дериг-херекселин шын адап билири;
- бойдустун чамдык болуушкуннарын билири;
- азырал болгаш черлик дириг амытаннарны чуруктардан ылгап турар, аттарын билири;
- сюжеттиг рольдарны кууседип тура, янзы-буру кылдыныгларга хамарышкан состерни билип, чугаазынга ажыглап турар;

- ойнаарактарын диригжидип, амыдыралчы дуржулганын эге билиглерин билип турар;
- чуруктуг номнарны боду коор, утказын канчаар билип турарын чугаалап шыдаары;
- кижизидикчи башкынын азы улуг улустун айбызын, дилээн кууседип билири;
- долгандыр турар чувелерге хамаарыштыр сонuurгалдыг, оларнын атарын адап, 3-4 домакты тургузуп турары;
- кижизидикчи башкыларнын айтып бергени-биле даалгаларны кууседип, айтырыгларга харыылап турары;
- шээжилээн чогаалдарын аянныг кууседип билир;

II. Программанын ужур – уткалыг кезээ

2.1 Школа назы четпээн уругларнын чугаа сайзырадылгазы

Ийиги бичи болук (3-4 харлыг уруглар)

Ун культуразынга кижизидери:

Уругларнын чугаазынын сайзыралы улуг улустан дорт хамааржыр. Ада-иези, башкылары состерни билдингир, тода адап, домактарга шын ажыглаар болза, уругларнын ун культуразы шын сайзыраар, ынчангаш ада-иезинин болгаш башкыларнын мурнунда дараазында кол сорулгалар салдынынп турар:

- уннерни эки ылгап, щын ададып ооредирин уламчылаар;
- уругнун девидеп, дурген азы чассыдыр чугааланырын болдурбазы-биле негелделерни чангыс аайжыдар;
- чуве чугаалаарда далаш чок, состерни тода адап тургаш, аянныг чугаалап ооредирин уламчылаар.

Чугаанын ун культуразын кижизидер ажилдын кол кезектери:

1. Уругларны янзы-буру дааштарны: кайда, кайы талазындан кандыг бир чувенин канчаар дагжаарын, дириг амытаннарнын алгыраарын ылгап дыннаарынга ооредир.
2. Ун адаар-аппараты сайзырадыры-биле, эриннернин болгаш дылдын шимченгир болурунга янзы-буру оюннарны, мергежилгелерни ажыглаар.
3. Уругларга адаары берге сыылаш С, З, Ц, шыылаш Ш, Ж, Ч база сонорлуг Л, Р деп уннерни дыннаарынга база тода адаарынга оюннарны, мергежилгелерни ажыглаар.
4. Улегерлеттинген состерге таваржыр Ф, Ц, Щ деп уннерни шын ададып ооредиринге, оларны быжыглаарынга база уннерден ылгаарынга оюннарны болгаш мергежилгелерни ажыглаар.
5. Салаалар-биле оюннарны ойнадыр, ооредир

Сос курлавырын байыдары

Уругларнын сос курлавырын байыдарында ажылдын кол угланышкыннары:

- Уругларнын чугаазында уруглчу ажыглаттынар сосстерни идепкейжидер;
- Чувелерни, оларнын кылдыныгларын база ылгавыр демдектерин илередир сосстерни адап, ангылап билир кылдыр ооредир;
- Чоок болгаш удурланышкак уткалыг сосстерни шын билип, чоптут ажыглаарында ооредир;
- Ог-буленин, торел болуктун кежигуннеринин аттарын, малдарнын база оларнын толдеринин аттарын, аыш-чем, идик хеп аймаанда хамаарышкан оон-даа оске сосстерни чугаазында ажыглап билиринге уругларны чанчыктырар.

Чугаанын грамматиктиг тургузуун ооредири

1. Чувелерни илередир база оларнын он-чузунун, хемчээлин, хевирин, кылдыныын коргускен сосстерни быжыглаары.
2. Чуве аттарынын ангы-ангы хевирлерин, арыннын ат оруннарын, кылыг сосстерин чангыстын болгаш хойнун санында ажыглап ооредири.

Харылзаалыг чугаа сайзырадылгасы

1. Диалог чугаа. Чугаанын байдалында таарыштыр сосстерни шилип ажыглаары.
2. Харылзажылга культуразы: тода, аянныг, дынзыг чугаалап ооредири.
3. Ог-булезинин, эш-оорунун, ойнаарактарынын дугайында кыска чугаа тургузарында ооредир, сюжеттиг чуруктар биле ажылдаары.
4. Корген, билген, дыннаан чуулунге кыска хемчээлдиг тоожуушкун хевиринин созуглелин тургузары.
5. Уругларнын идепкейлиг болгаш сонургачал чоруун сайзырадыры-биле шиижиткен оюннарны ажыглаары.

Тыва улустун аас чогаалы база чечен чогаал – биле таныжылга

1. Тыва улустун тоолдары болгаш тывызыктары-биле уругларны таныштырар.
2. Кыска хемчээлдиг чечен чугаалар болгаш шулуктер-биле уругларны таныштырар.
3. Чечен чогаалга уругларнын сонургадап оттурар болгаш улуг эвес хемчээлдиг созуглелдерни дыннап билиринге ооредир.
4. Чогаалдын кол уткасында хамаарышкан кыска айтырыгларга уругларны харыыладып ооредир.

5. Чогаалдын маадырларынын кылдыныгларынга хамаарыштыр чугааны чорудар.
6. Тоолдар болгаш шулуктерни аянныг, тода чугаалаар.
7. Улуг эвес созуглелдернин утказын дес-дараалашкак кылдыр дамчыдар болгаш шиижидип коргузер.

2.2 Школа назыны четпээн уруглар ооредилгенин адырлары болгаш тыва чугаа сайзырадыр ажил-чорудулганын угланыышкыннары

Школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге уругларны 2-3 харлыындан эгелеп хулээп ап турары-биле уруглар назынын болуктээрин дараазында назы-харга дууштур алган.

1. Бичии назыннын бирги болук уруглары (2-3 харлыглар).
2. Бичии назыннын бирги ийиги уруглары (3-4 харлыглар).
3. Ортумак назыннын болуунун уруглары (4-5 харлыглар).
4. Улуг назыннын болуунун уруглары (5-6 харлыглар).
5. Школа баар белеткел болуунун уруглары (6-7 харлыглар).

Уругларнын назы-хары тыва чугаа сайзырадыр ажил-чорудулгазынын тематиктиг угланыышкыннар аайы- биле деннелинин характеристиказы.

Назы харынын аайы-биле уругларнын болуу	Уругларнын тыва чугаазын сайзырадыр ажил-чорудулганын угланыышкыннары
1-ги бичи болук (2-3 х.)	«Мээн ог-булем»
2-ги бичи болук (3-4 х.)	«Торелдерим ажил-ижи»
Ортумак болук (4-5 х.)	«Мээн чурттап турар черим»
Улуг болук (5-6 х.)	«Торээн Тывам-байлак чуртtum»
Школага белеткел болу (6-7х.)	«Торээн черим делгемнери»

2.3. Программанын ооредилгилиг адырлары болгаш уругларнын чугаазын сайзырадыр ооредилгенин адырларынын интегративтиг харылзаалыынын онзагайы.

Бердинген программада ШНЧУОАЧ-нын программаларында беш ооредиглиг адырларынын (образовательные области) угланыышкыннарын тыва улегер домактарга ундезилеп тургускан. ШНЧУОАЧ-нын тускай онзагай байдалынга дууштур вариативтиг ажылчын программаны тургузарын чижек ооредиглиг программада кордунуп турар.

Образовательные области	Ооредилгенин адырлары	Тыва чугаа сайзырадырынын угланыышкыннары
Познавательное развитие	Билигни шингээдирин сайзырадыр	«Кузээнин чедер Сураанын тывар»
Речевое развитие	Чугаа сайзырадыры	«Чечек черде чечен менде»
Социально-коммуникативное развитие	Ниитилелге харылзажырын сайзырадыры (<i>Хой нити болгаш кижилер аразынга чурум сагыырынын нормаларын болгаш дурумнерин сагып ооренирин кижизидип сайзырадыры</i>)	«Ада созун ажырып болбас, Ие созун ижип болбас»
Художественно-эстетическое развитие	Уран чуул, эстетиктиг сайзырал (<i>уран чуулдун хевирлеринге даянып, иштики сагыш-сеткил байлакшыдары</i>)	«Сагышты ыры-биле ажыдар, Чаяанны ажыл-биле ажыдар»
Физическое развитие	Куш-дамыр сайзырадыры	«Турза-узун Тутса-моге»

Уругларнын тыва чугаазын сайзырадыр ажыл- чорудулга чугле «Чугаа сайзырадыры» деп адырга куусеттинери бодунмас дээрзи билдингир. Ынчангаш ШНЧУОАЧ-га ооредилге-кижизидилгезинин уткалыг кезээнде беш угланыышкларнын аразында шупту сырый харылзааны сос тургузуп турар. Ынчангаш уругларнын чугаазын тыва сос курлавыры биле байыдар, аас-чугаазын сайзырадыр ажыл-чорудулга устуне беш угланыышкыннарнын озээ болуп, уругну бугу талалыг кижизидип сайзырадыр ажыл-чорудулга биле чергелешкек чоруттунар.

Уругнун кижизиттингенинин сайзыралынын деннелин тодарадыр бир кол демдээ чугаа, домак болганда, ШНЧУОАЧ-га уругларнын тыва чугаазын

сайзырадыр ажыл чорудулга «Чугаа сайзырадыр» угланыышкындан ангыда, оске арткан дорт угланыышкын-биле холбаалыг чорударын сумелеп киирип турарынын чылдагааны ол.

Билигни шингээдирин сайзырадырыр

«Кузэнин чедер, сураанын тывар»

Угаан бодал кижизидилгези амыдырал-биле дорт харылзаалыг. Хун буруде бугу чуртталгазынын дургузунда кижинин угаанын чаа билиг байыдар, сайзырадыр.

Назы хар аайы-биле уруглар чоннун ажыл-агыйы, октаргай, делегей, бойдус – биле оюннар таварыштыр били пап, шингээдир.

Тыва улустун ажыл-амыдыралынын дугайында чаа медээлерни оюннар, коргузуглер дузазы-биле таныжып тура, уруглар агаар бойдус бболуушкуннарынын, ан-мен, куштарнын, унуштернин амыдыралында онзагай чуулдер-биле таныжар, эскерип ооренир, чаа билиглерни боттарынга синирип аар.

Чаа чуулдерни шингээдиринге сонuurгал уругларнын сагынгырын, тывызыын, эскеричээлин сайзырадыр.

Торээн черинин чечек-чимизин, оът-сигенин, ан-менин, балык-байлаан, девискээрин, чонунун ажыл амыдыралын, ыры-шоорун оюн тоглаазын ооренири уругларнын угаан сайзырадырынын бир ундезини болур.

Кожа-холбээ чурттап чоруур ундезин культуразы-иле таныжары-хой янзы билигни чыып, шингээдип алырынын аргазы, чугаа сайзырадырынын солун ажыл-чорудулгазы. Чаа билигни шингээдир.

Угаан-бодал кижизидилгези уругларнын назы-харынга дууштур чоорту чорудар ажыл-болганда, билиглерни амыдыралчы улегер-чижектер биле, чаа уенин едээ-коммуникативтиг аргаларын ажыглап тургаш ооредип, сайзырадырын чаа уе негеп турар.

Чаа билигни шингээдип тура, уругларнын чугаазын ча тыва сос курлавыры биле байыдар, национал бот- чоргааралды кижизидикчи башкы оттурар.

Чугаа сайзырадылгазы

«Чечек черде, чечен менде»

Долгандыр турар кижилер биле харылзаа тудуп оорениринин болгаш культурлуг аажы-чанны хевирлээринин бир чугула аргаларынын бирээзи аас чугаазы, дылы сайзырангай, чечен-мерген болурунга уругларны кижизидери болур. Улуг улустун чугаалап азы номчуп бергени чуулдерни сактып ап, чамдыктарын шээжилеп алыр арганы уругларга бээр. Хой чуве сактып ап, чугаазн чаа состер биле байыдып чоруур уругларнын угаан-медерелинин сайзыралын быжыктырар, келир уеде угаанныг, чазык-чаагай аажы-чанныг болуп озеринге салдарлыг.

Торээн (тыва) дылын дамчыштыр уругларны чер чуртунга, ог-булезинге ынак болурун, «Тыванын ундезин чурттакчызы мен» деп чоргааралды оттуруп билиндирери уругларнын тыва чугаазын сайзырадыр сорулгазынын кол угланышкыны болур. Ундезин торээн дылы оске дылдарны оорениринин болгаш оске чоннун культуразынын билип алырынын дозу болур дээрзин ада-иеге таныштырар.

Уругларнын тыва чугаазын сайзырадырынга тыва улустун аас-чогаалы, уруглар чогаалы, уран чуулдун хевирлери улуг салдарлыг.

Чогаал маадырларынын аажы-чанын эскерип, улуг улустун дыл домаан оттуруп, чечен мерген чугаалап, угаан боданырын делгемчидерин уругларнын дыннаан чогаалдары хевирлээр.

Ниитилелге харылзажырын сайзырадыры

«Ада созун ажырып болбас»

Хой нити черинге сагыыр нормалар, дурумнер уругларны, бир дугаарында, ниитилелге бодун шын алдыннарын, кижилер биле харылзажып билир кылдыр оорениринче кичээнгей салыр: ийиде, кижилер-биле чугаалажып тура, бугу чуве ой-чижектиг дээрзин уругларга билиндирип, тыва улустун хундулээчел аажы-чанынга кижизидери болур. «Авай», «ачай», «угбай», «акый», «дунмай», «кырган-авай», «кырган-ачай» дээн чергелиг оске-даа торел харылзааларга хамаарышкан состерни ажыглаар кылдыр чанчыктырар.

Бичии болуктун уруглары бодунга, эш-оорунге эки хамаарылгалыг болурун, ог-булезинге, хой нити черлеринге боттарын шын ап чоруурунун эге дурумнерин, нормаларын билип эгелээр. Улуг улустун созу, негелдези уругнун чурумунун хевирлетиннеринге, чоорту бот- башкарнып, чувени шингээдип сайзыраарынга дузалыг база сеткил-сагыштын чугула талаларын хевирлээр болганда, тыва улусчу кижизидилгенин байлак-дуржулгазынга даянган оюннар херек кырында амыдыралчы чижектерге боттандырар.

Уран чуул, эстетиктиг сайзырал

«Сагышты ыры биле ажыдар, чаяанны ажыл-биле ажыдар»

Уран-чуул, эстетиктиг сайзырал (художественно-эстетическое развитие)- уругнун салым-чаяанын эскерип, деткири, сайзырадыры. Уран чуулдун ангы –ангы хевирлери: чурулга, танцы-сам, ыры-хогжум, шиилер дузазы биле уругларны чараш аажы-чанга, мозу-будушке хевирлээр.

Уругларнын аас-чугаазын сайзырадырынга тыва чоннун уран чуулунге даянып, оон янзы буру хевирлерин сеткил-сагыжындан чарашсынып, унелеп билирин хевирлеп бо угланышкында. Чараш чуулду эскереринге мозу шынарларны сайзырадырынга чараш аажы -чанга кижизидеринге национал

культуранын бугу хевирлери кижизидикчи саладрлыг: аас-чогаалы, хогжум, ыры, сан болгаш хол-биле кылыр ажилдар, каасталга болгаш оон-даа оске.

Уругларнын чараштыр эскерип уран-чуулдун хевирлерин оожургаар боттарынын шаа биле чогаадыкчы ажилдарны кууседип чогаадып бодунун холу биле оорениринче кичээнгейни кижизиджикчи башкылар углаар.

Уран чуулдун бугу хевирлерин хар-назынынга дууштур уругларга таныштырар, оларнын сонuurгалын оттурар оюннар уругларнын тыва аас-чогаалын байыдары биос холбаалыг болур. Шингээдип ап турары сос курлавырынын утказын медереп билиринге чедир ыры-хогжумну салдары, аас-чогаалынын суузуннуу, торээн черинин агаар-бойдузунун ада-огбенин ажил-амыдыралы уругларнын торээн черинге ынаан, чоргааралын, улам ханыладыр база Тыва –чурттунун дугайында билиин делгемчидер.

Огбелернин уран-чуулу опей ырыдан эгелээш, хогжум херекселдерин танып билирин чугаазынга ажыглап ооренирин эстетиктиг кижизидилгенин эгезин салыр.

Тыва улустун ус-шевер ажил-ижи биле таныжылга, оларны кылып оорениринге чугула херекселдерин ат-сывын билири, уругнун келир уезинде ус-шевер ажилдарга сонuurгалын бедидер.

Куш-дамыр сайзырадыры

Турза-узун, тутса моге»

«Куш-дамыр сайзырадыры» уругнун кадык-шыырак озеринин таарымчалыгбайдалдарын тургузуп берип, кадык озеринге чуну сагыырын, кандыг дурумнер барып оюннар болгаш коргузуглуг кичээлдер дузазы-биле тайылбырлап таныштырар. Тыва чоннун уругларнын куш-дамырын сайзырадырынга оюннары чугле кадык-шыырак болурунга таарымчалыг эвес угаан-бодал хевирлээринге салдары улуг.

Куш-дамыр сайзырадыры уругларнын чугле куш-шыдалын дадыктырып быжыглаарынданг ангыда, амыдыралдын берге шылгалдарын ажып эртеринге белеткээр.

Куш дамыр сайзырадыры уругларнын шимченгир, кашпагай, тудунгур, сагынгыр-тывызык болурун хевирлээр. «Матпаадыр» деп номну ужур-утказы уругларны сайзырарадырынга эргежок чугула ундезин боор.

Тыныш-органнын сайзырадырынга «Узун-тыныш», кичээнгейлиг, кашпагай, шыырак болурунга «Уш моорей» деп оюннар уругларга солун боордан ангыда кадык болурунга кончуг ажыктыг. Ынчангаш тыва улустун езу – чанчылдарында уругларнын кадык озеринге таарымчалыг байдалдар хой.

Тыва улустун оюннарын ооредири, оюннар, беседа болгаш оон-даа оске аргалар дузазы биле чорудары солун болгаш ажыктыг.

«Торээн тывам» деп ооредилгенин чижек программазы езугаар школа назынны четпээн уругларнын назы-харыннын онзагайнын барымдаалап, бердинген темаларын шингээдирин кичээнгейге алып.

Программаны шингээткенинге хамаарыштыр уругларнын чедип алыр ужурлуг билиглери, мергежилдерни, чанчылдарны канчаар хайгаарарынын аргаларын программада киирген.

Уругларнын назы харынга дууштур психологтуг хайгаарал доктаамал чоруттунар болгаш программаны шингээткенин туннээр кезээнде хайгааралдарны канчаар чорудуп болурунун чижектерин киирген. Уругларнын интегративтиг сайзыралынын бот-тускайлан, нити хевирлеттингенинин деннелин илередип болур аргаларнын чижектерин сумелеп киирген.

Эге школанын оореникчилернин ооредилге ажыл-чорудулгазынын уезинде чаа медээни билип алырынын, оон утказын шын угаап шыдаптарынын арга-шинээн илередиринин метапредметтиг туннелдерин киирген. Уругларнын сайзыралын хайгаарап турар кижизидикчи башкыга уругнун сайзыралынын дугайында характеристика кылырынга ажыглаттынар.

2.4. Программада уруглар ооредилгезинин адырлары болгаш тыва чугаа сайзырадыр угланыышкыннар

Билигни шингээдирин сайзырадыры

«Кузээнин чедер, сураанын тывар»

Сорулгазы: уругларнын ооренип турар темазынга дууштур нити медээден херек чуулду тып ылгап, шинчилеп тыварын сайзырадыр, чоннун аас-чогаалынга, амыдыралынын дуржулгазынга даянып, тыва чугаага ооредир, чаа билигни дыннап, оттунуп, боданып шингээдиринин аргаларын таныштырып кижизидер.

Аажы-чан, мозу-будуш тодарадырынга, болуушкуннарнын болуп турар чылдагааннарын тыва чоннун дыл-домаа, тывызыктар кайгамчык улуг салдарлыг. Угаан-медерел сайзырадырынга, чувени сактып алырынга, саны санап оорениринге тыва обннар кончуг дээштиг. «Бир деп чул?», «Чадыр ог...»

Тыва тоолдарны дыннап тура, уруглар чернин кыры, октаргай делгеми, оран-чурт, оларнын девискээри, тургузуу дугайында билиглери ап, сактып алып.

Кадыкка, амы-тынга онза айыылдыг чувелерни ылгап билиринге ооренип турар. Оюн «артык-херекселдер» (уруглар нити чувелерден айыылдыг эт-херекселдерни ылгаар).

2-ги бичи болук (3-4 харлыглар)

2.4.1. «Торелдерим ажыл-ижи»

Башкынын адааны сосстерден эвилен-ээлдек сосстерни тывар, шын адаар, сос ккаттыжыышкыны тургузар.

Сос-биле оюн. Чаа шингээдип сосстерни чугаага ажыглап, оюннарга хереглээри («Ужар-ушпас», «Малдын эдери», «Мээн даайым» ...)

Уелерге хамаарышкан сосстерни адаары (дун-карангы, соок, коргунчуг, шимээн чок., чай-изиг...), оларнын биле домак тургузары.

Тыва тоолдарда кижилер, дириг –амытаннар аттарын ты адаарыю

Торелдер аттарын илередир сосстер аразындан эр, кыс кижиге хамаарышкан аттарны тывар.

Сюжеттиг чурукту коргеш, бир боллуке хамаарышкан чуве аттарын чангыс черге чыыры. Оларнын аттарын шын адап, сос каттыжыышкыны, домак тургузары.

Номнарнын чуруктарынга аянып алгаш, харылзаалыг чугаа кылыры.

Бодуну ног-булезинин болгаш оске тореледеринин фамилиязын, адын адаары.

2.4.2. Чугаа сайзырадылгазы

«Чечек черде, чечен менде»

Сорулгазы: назы-харынга дууштур уругларнын тодаргай эртемни оорениринге чугула сос курлавыры-биле уругларны чепсегээр, оюн болгаш кичээлдернин оске-даа хевирлеринин уезинде чугаазы сайзырангай уругну кижизидер, даалгаларга дууштур угаап боданыр аргазын сайзырадыр.

Аас-дылы чечен-мерген кижилер чон аразынга бодун алдынып шыдаар, амыдыралдын бергелеринге торулбайн баар дээрзин тыва улустун тоолдарынга («Уш чуул эртемниг оол, «Уран-Дойду», «Чыраа-Кулун...») илереткенини билиндирер.

Дилегни, бодунун бодалын, дыннаан азы дыннадыр дээн медээзин уругларга тода чугааладып ооредирин назы-харынын онзагайын барымдаалап ылангыя уругнун чугаазынын шын хевирлетиннер уезинде чорудары чугула. Уруглар кандыг-даа чугаа кылырда, баш удур боданыры херек дээрзин шингээдир. Уругнун чугаазынга кичээнгейлиг болурун чажындан белеткээр.

2-ги бичи болук (3-4 харлыглар)

«Торелдерим ажыл-ижи»

Мал-маганнын эдерин дыннаан шулуктеринге, чечен чугааларынга дууштур оттунуп азы чуруктан коруп, эдерин коргузер.

«Сайзанак» деп оюнну ойнап тургаш, огде дериг-херекселдерни шын адаарын катаптаар, чоок кижилеринин кылып турар ажыл-ижинге хамаарыштыр сос каттыжышкыннары, кыска домактар, харылзаалыг чугаа тургузар.

Арыг-силиг болурунга хамаарышкан состерни ооренир, катаптаар.

Сюжеттиг чуруктар, оюннар, чечен чогаалдар –биле таныжып, тыва кижинин ажыл-ижинге хамаарышкан состерни чугаазынга ажыглап ооренир.

Чуруктарда кижинин мага-бодунун кезектеринин адын шын адап ооренир.

Музейлерже барып азы таныжылга кичээлдерге тыва идик-хепке хамаарышкан чаа билиглер-биле таныжар, состерни адап ооренир, улуг улусту эдерти адаар.

Эр, кыс кижилерге хамаарышкан дериг херекселдерни, каасталгаларны адап ооренир.

Сюжеттиг чурукка кыска чугаа тургузуп ооренири.

Уннерни шын адаарынче угланган оюннар: «Шын ада», дыннап ооренили. Улегер домактарнын аадп, саткып ооренир (болуктеп ооренир)

Чурукта дууштур ооренген чаа состерин ажыглап тургаш, бодун домактар тургузар.

Мурнунга каап каан херекселдерни болуктей салып ооренир (аяк-сава, мал-маган, доргул-тореледер)

Чоок кижилеринин ажыл-ижин таныштырар беседаларга киржир.

«Кырган-авам инек саап ор» деп темага чугаа тургузуп ойнаар. Сос курлавырын байыдар (инек, хой, саар, хумун, сандай, «саар-саар» ...).

2.4.3. Ниитилел харылзажырын сайзырадыры

«Ада созун ажырып болбас, ие созун ижип болбас»

Сорулгазы: хой-ниити черлеринге бодун алдынып билир база кандыг-даа байдал тургустунуп кээрге, кижилер биле таарыштыр чугаалажырынга чанчыктырары, чараш мозу-будушке уругну кижизидери, бот хуузунун сайзыралынче кинчээнгейин угландырып билирин сайзырадыры, тыва дылдын сос курлавырларын уругларга ооредири.

2-ги бичи болук (3-4 харлыглар)

«Торелдерим ажыл-ижи»

Эш-оору, улуг кижилер-биле харылзажыр, дилегни кууседип турар (айтырып корем, ооренин илерет, дузалажывыт...).

Эвилен-ээлдек болурунун эге дуржулгазын билир, улуг улус-биле «Силер» деп чугаалажыры чанчылчып бар чыдар.

Бодунун адын, фамилиязын авазынын, ачазынын аттарын хундулел езузу биле адап турар.

Авазын, ачазын, чоок кижилерин таныырындан ангыда, «даайым-кууйум акым-чаавам, угбам-честем, даай-авай» деп сосстернин утказын билип турар, харылзаалыг чугаанын бодун аргаларын билип турар. Чуруктардан акызын, чаавазын болгаш оске-даа торелдерин айтып, адын хундуткел езузу-биле адап шыдаар.

«Малчы, кадарчы, чылгычы, саанчы, хойжу ...» деп сосстернин уткаларын билип турар, оюннар уезинде сосстерни ажыглап, сос курлавырынче кирип турар. Малчын болгаш оон-даа оске мергежилдин кижилеринге хамаарышкан сосстер биле таныжып, сактып шын адап турар.

Кижилернин мага-бодунун кезектеринин аттарын, чувелернин кезектеринин, буткен чуулун, онун шынарын, турар черин, ай-хун амытаннар дугайында медээни билип турар (чувурнун хончузу, ак-кок дээр, дуктут тон, тас баш, хой ыяш, чес хонек, кежээ удуур, сылдыстыг дун...)

Тыва улустун чанчылчаан ажыл-ижинге хамаарышкан чуруктарны коруп, чечен чугааларны дыннап, аас чугаазынга ажыглап, сос курлавырын байыдып турар.

Чуруктарны коруп азы дыннаан кыска тоолунда чуве аттарын «Кандыг?», «Чуну кылып тур?» «Кайда?» дээн чергелиг демдек ады, кылыг созу тургузуглуг сос каттыжышкынын тургузуп турар (чугурук аът, аът оъттап турар...)

Бодуун домактарны тургузуп турар (угбам чанып келди, ачам ажылдап турар, мал оъттап турар...)

Бодуун домактарны тургузуп турар (угбам чанып келди, ачам ажылдап турар, мал оъттап турар).

Чугаазынга чангыс аймак кежигуннери кирип турар (Циркке теве, аът, коге-буга кордум).

Улус-биле ажык, хостуг чугаалажып турар (диалог чугаага, хой улус аразынга чугаага киржилгелиг). Эптиг-эвилен чугаа кылырынга, бодунун сагыш сеткил байдалын илередиринге чанчыгып турар («Экии, четтирдим, байырлыг, менээ солун»).

Улустун аас-чогаалындан тыва тоолдарны сонугар болгаш оон-даа оске хевирлерин дыннарынга ынак.

Чогаалад болушкуннарны эдerti билип оар маадырлар биле кады холзеп ооруп билир.

Дыннаан чогаалынга дууштур сценажыткеан оюннарга киржи турар

Шулук, тывызык, улегер-чугааларны шээжи биле чугаалап турар,

Номга ынак, оон чуруктарын сонугап коор, чуруктарга дууштур харылзаалыг чугааны айтырыглар дузазы-биле тургузуп турар.

2.4.4. Уран чуул, эстетиктиг сакйзырал.

«Сагышты ыры биле ажыдар, чаяанны ажыл-биле ажыдар»

Сорулгазы: тыва улустун уран-чуулунге (хогжум, ыры, чуулга, театр...) торээн чер, кады чурттап чоруур оске аймак чоннар-биле найырал болгаш оон-даа оске темалар-биле холбаалыг ыры, тоол, улегер домак, тывызыктарны ооредир, уругларда бар салым-чаяанны сайзырадыр, тыва чоннун амыдырал-чуртталгазынга даянып, чараш мозу-будушке кижизидер.

Ырыларны назы-харга дууштур, тема аайы биле ырлап кууседиринге белеткенир. «Опей ыры», «Кадарчынын ыры», «Анчынын ыры», «Аян чорукчунун ыры», «Мал-маган» дугайында ырылар дээн оон-даа оске.

Чон ырыларны ажыл-чорудулга уезинде ырлажып чораан дээрин билип ап, «Дук дою», «Тараа дою», «Тарак дою» болгаш оон-даа оске байдалдар уезинде кууседип чорааны-биле таныжып аар, ырлап ооренир.

Тыва чоннун хогжум херекселдери биле таныжар. Оларны тайылбырлаарынга чанчыгар. Уруглар ырыларын билири, «Анайларым», «Хуннээрек кожуп кел!», «Чочагай» дээш оон-даа оске.

Бичии болуктен школага белеткел болуунге чедир (2-7 харлыглар)

Бичии хемчээлдиг ырылар, когудуглер, дурген чугааларны кууседир.

Башкызын оттунуп ойнаар-кызын чемгереринге, хепкереринге, удударынга когудуглерни кууседир, сюжет рольдун оюннарынга идепкейлиг киржир.

Бот-боттарынга болуктеп концер коргускен.

Торээн черинин бойдузун хумагалаар дугайында оюннар ойнаары, йорээлдер чугаалары.

Тыва улустун ыры, кожамыктарын ооренири, эш-оорунун мурнунга байырлалдар уезинде кууседип бээри.

Тыва улустун мал-маганга хамаарышкан йорээл, алганыг кирген тоолдарын дыннаары, эдэрти чугаалары. Йорээлдерни доктаадып алыры.

Темалыг сценажыткан коргузуглерге киржип, бодунун билиринин шаа-биле ыры, кожамыктарны кууседип, улегер домактын утказын тайылбырлап, тывызыткарны ыдып ойнаары.

Тыва улустун байырлалдары. Байырлалдарнын онзагайы. Янзы-буру темалыг байырлалдарнын коргузуун оюн хевиринге эртирери.

Улустун чанчылчаан байырлалдарын сценажыдып ойнаары.

Тыва чогаалчыларны танып алыры, уругларга тураскааткан чогаалдары биле таныжылга, ырларны кууседири.

Тыва ырлар, кожамыктар моорейинге киржири.

Тыванын географтыг картазындан кожууннарны тып ооренири, кожуун бурузунден билдингир чогаалчыларны, ыраажыларны илередери.

Музейлерже экскурсия кылып, тыва улустун уран-чуулунге хамаарышкан делгелгени коруп, корген, билгенин ада-иезинге, башкыларынга, эштеринге чугаалап бээри.

Оюннар (тыва улустун национал байырлалдарынга дууштур): «Ууле бутсун, чорук чогузун!», «Сагынгырлар, тывынгырлар маршыылдазы», «Аалга кирген аяк эрии ызырар», «Сагышты ыры-биле ажыдар», «Хоомейим кагбас-ла мен», «Дынгылдайлап ойнап берээл».

2.4.5. Куш-дамыр сайзырадыры «Турза-узун , тутса-моге»

Сорулгазы: уругларнын ооредилге уезинде угаанын, куш-ажыл уезинде эрес, кашпагайын, маргылдаа уезинде ааскыр-соскурун оюннарга бадыткаар байдалга кижизидер, тыва болгаш оске-даа аймак чоннун маргылдаалыг оюннарын таныштырар, бодунун куш-шыдадып быжыктырарын, аас чугаазынын сайзыралын, арга-шинээн бедидеринге кижизидер.

Тыва улустун байырлалдарынын уезинде куш-шыдал, эрес-кашпагайнын талазы биле ойнаары.

Оюннарны ойнап кууседип тургаш, сос курлавырын байыдып, аас чугаазынга ажыглап ооренири.

Оюннарга дууштур состерни шын адаары, сос каттыжышкыннарын тургузуп, домактарны, харылзаалыг чугааны сюжеттиг чуруктар дузазы-биле тургузары.

Бичии болуктен школага белеткел болуунге чедир (2-7 харлыглар)

Салаалар, карактар-биле оюннар ойнаары (салааларнын аттарын сактып аары). «Чылгычылар», «Алдын орду», «Алагатай», «Чыдыг кодан».

Оюн «Чарыш», Хаак аъттар мунуп алгаш, чаржыры. Аът тудуп, аргамчы октаарын оттунери.

Кажык-биле оюннар (кажыктарынын арнын тодарадыры). Оюннар: «Аът чарыштырары», «Бодалажыры»...

Оюн «Хуреш» (могенин кедер хевин танып, сактып алыры). Могелер оттунуп девири, Хуреш оюнунга хамаарыштыр сос курлавырын байыдары: дегээлээр, буттаар, боолдер, чая тудар, чая кагар... Могенин сагыыр ужурларын, кууседир кылдыныгларын, хурештин бодун аргаларын танып, сактып алыры.

Оюн «Шыдыраа» (шыдыраанын бодаларынын аттарын адап ооренири, сактып алыры). Коштерни кожуп ооренири, «Мерзе», «терге», «ноян», «теве» болгаш оон-даа оске билиишкиннерни ооренип билип алыры. Оюнну ойнап оргаш, удурланыхчызы-биле сос аянынга чижип ойнаары. «Буга шыдыраа».

Тыва улустун оюннарында кирген состерни шын адап ооренири.

Сюжеттиг чуруктарны коруп, домак чогаадыры.

Оюн «Ча адары». Ча адып ойнаарынга сос курлавырын байыдарыю

Тыванын алдарлыг, билдингир спортсменнернин чуруктарын коруп, сактып алыр. Оларнын дугайында башкызындан, ада-иезинден дыннаан билиин эштеринге дамчыдып чугаалары.

Тыва улустун оюннарында кирген состерни шын адап, сюжеттиг чуруктарда дууштур домактар тургузары, харылзаалыг чугаа чогаадып ооренири.

Тыва болгаш оске-даа чоннарнын оюннар дугайында ттолдарны, чогаалдарны дыннааш, эдерти чугаалар.

Тыванын делегейге билдингир спортсменнеринин чуруктарын коруп, сактып алыр. Оларнын дугайында медээни башкыларындан, улуг улустан айтырар, дыннааын эштеринге чугаалап бээр.

Тыва чоннун байырлалдарында (дук дою, тарак дою, буга байырлалы, шагаа, наадым...) тус-тус оюннарны сактып, сюжеттиг чуруктарга таарыштыр чугаа кылып ооренири. Сюжет рольдуг оюннарга идепкейлиг киржири, аас чугаазын чаа состер курлавыры-биле байыдары.

2.5 Тематиктиг планнаашкын 2-ги бичии болук (3 – 4 харлыглар)

Темазы: «Торелдерим ажил-ижи»

Сорулгазы: уругларнын чоок кижилерин нити болгаш хуу аттарын адап, айтып билир, улуг-бичии кижилер аразында хундуккел езузун сагып билиринге

даянып, тыва улустун чанчылчаан ажыл-ижинге хамаарышкан чаа состерни шын адап, утказын билип, аас чугаазынга ажыглап оорениринге, сос курлавырын байыдарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээри. «Малчын, чылгычы, кадарчы, саанчы, хойжу...» деп состернин уткаларын билип турар болгаш янзы-буру оюннар уезинде состерни ажыглап, сактып ап, шын адап турарын чедип алыр.

Дидактигтик мергежилгелер дузазы-биле чечен чугааларны дыннап, эдerti чугаалар, шээжи биле доктаадыр арга-шинээн сайзырадыр. Тыва улустун аас чогаалынын дузазы биле чоннун сагылгаларын сайзыралынын аайы-биле шингээдирин кижизидер.

Ай	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь
Кичээлдин темалары	1.Экии, чаштар сады (беседа) 2.Ойнаарактар (ойнаарактар дугайында чугаалар) 3.Башкы деп сос хундукелдиг сос сюжеттиг чурук-биле ажыл 4.Кус. Ногаа аймаа Дидактиг оюн «Огородта чулер унуп турарыл?»	1. Азырал амытаннар дидактиг оюн «Кажсаада чулерил?» (дириг амытаннарны ылгаары) 2. «Теве чуге чараи эвес апарганыл?» деп тыва тоолду уругларга чугаалап бээр. 3.Кырган-авам, кырган-ачам малчыннар сюжеттиг чурук биле ажыл 4. Угбам-саанчы, честем-кадарчы сюжеттиг чурук биле ажыл	1.Черлик амытаннар сюжеттиг чурук биле ажыл «Адыг биле адыгжыгаш» 2. Шурук доктаадыр А.Барто «Адыгжыгаш» 3.Куштар Чурук-биле ажыл 4. «Дагаа оглу» деп тоолду эдerti чугаалаар
	Декабрь	Январь	Февраль
Кичээлдин темалары	1. Кыш. Чурук-биле ажыл. 2.Чунун толул? Ойнаарактар дугайында чугаалар (азырал амытаннар биле оларнын чаш толдери) 3. Иези кайыл? Ойнаарактар дугайында чугаалары (азырал амытаннар биле оларнын чаш толдери) 4. чаа-чыл байырлалы дидактигтик оюн «Шивижикти каастаалы»	1. Кижинин тургузуу Кижинин тургузуунун кол кезектери-биле таныштырары 2.Транспорт Ойнаарактар (транспорт) дугайында чугаалаар. 3. Авам-эмчи, ачам-чолаачы сюжеттиг чурук-биле ажыл 4. Шурук доктаадыр Э.Кечил-оол «Чолаачы мен»	1. Тыва оюннар Салаалар биле оюннар 2.Тыва ог беседа 3. Тыва хеп Дидактигтик оюн «Ойнаар-кыстын тыва хевин кедирээл» 4. Кууйум-даараныкчы, даайым-чазаныкчы Сюжеттин чурук биле ажыл.
	Март	Апрель	Май
Кичээлдин темалары	1. Час. Чурук-биле ажыл 2. Мээн авам Шурук доктаадыр 3.Уругларга «Ийи куске» деп тыва улустун тоолун чугаалап бээр 4.Бяштар дидактигтик	1. Когудуглер, Опей ырылар 2.Улегер домактар 3.Тывызыктар 4.Тоолдар Башкынын шилип алган тоолун уругларга номчуп бээр	1. Чай Чурук-биле ажыл 2. Курт-кымыскаяк Шурук доктаадыр О.Чувакпит «Шартылаа» 3.Чечектер Э.Кечи-

	оюн		оолдун «Чечектерим» деп шулуун доктаадыр 4.Торелдерим ажыл- ижи Катантаашкын
--	-----	--	---

2.6. ШНЧУОАЧ болгаш ог-буле.

Уруглар кижизидилгезинге кады ажылдажылга айтырыглары

ШНЧУОАЧ-нын кижизидикчи башкыларнын болгаш ог-буле аразында быжыг харылзаа тударынын онзагайы.

Школа назыны четпээн албан черинин ажыл-чорудулгазынын ог-булелерге ажык-чарлыг байдалды (ада-ие бурузунге уруунун садикте канчаар озуп, сайзырап турарын коор аргалыг болуп турары);

- Школа назыны четпээн албан черинин ажыл-чорудулгазынын ог-булелерге ажык-чарлыг байдалды биле (ада-ие бурузунге уруунун садикте канчаар озуп, сайзырап турарын коор аргалыг болуп турары);
- Школа назыны четпээн албан черлеринин кижизидикчи башкыларнын болгаш ада-иелернин уруглар кижизидилгезинин айтырыгларынга хамаарыштыр чангыс аай негелделии;
- Чараш мозу-шынарлыг, узел бодалынга хамаарыштыр быжыг туруштуг, идепкейжи уругну хевирлээринге уругнун сайзыралын деткииринин таарымчалыг туруштуг, идепкейжи уругну хевирлээринге уругнун сайзыралын деткииринин таарымчалыг байдалдарны бичии кижилернин болуунге, нити коллективке база ог-буле тургузары
- Уругларнын сайзыралынга ниити болгаш хуу шиитпирлетьинмейн турар айтырыгларга хамаарыштыр диагностика тиг турар ажыл-чорудулганы таарымчалыг, эптиг-чоптуг чорударынын байдалдарны тургузары.

ШНЧУОАЧ-нин башкыларнын кол сорулгасы – ог-булеге, херек апарганда, кижизидилге айтырыгларынга мергежилдиг дуза коргузери, ог-булеге деткимчени кадары. Уруглар кижизидилгезинин айтырыгларынга талазы-биле ог-буленин чагыын шын, бедик профессионал мергежилдиг чорудары:

- Уругларнын сонугралдарын болгаш хереглелдерни сайзырадыры;
- Уруг кижизидеринин айтырыгларын шиитпирлээрде ада-иенин хулээлгелерин болгаш харысалгазын деп кууседирлеринин айтырыгларын чогулчалыг чорударынын айтырынга дуза коргузери;
- Ог-буледе улуглар болгаш бичиилер-салгалдар аразынын харылзааларын, бот-боттарынын деткииринин аргаларын ажык-чарлыг болдурары;

- Ог-буленин уруглар кижизидилгезинин хамаарышкан улегерин коргузуп, ог-булелернин чанчылчаан езу-чанчылдарын тургузуп, хевирлээрин деткиири;
- Уругнун бот тускайлан сайзыралын билип, деткип, бузурелди коргузуп база хундулээри.
Школа назыны четпээн албаан черлеринин кижизидикчи башкыларынын болгаш ог-буле аразында быжыг харылзаа тударынын ажыл-чорудулгазы ог-буленин кежигуннернин хундуткел харылзаалыын быжыглаар.
- Ог-буленин кежигуннери, чоок доргул-торелдери улуг назылыг кижилерни, уруглар аразынга хундулел сагыырынга кижизидери;
- Чоннун чанчылдарынга, ыдыктарынга, хумагалыг, бедик сузук кылдыр коруп чурттаарын чагыыры;
- Ог-буленин уруглар кижизидер талазы биле улегерлиг арга дуржулгазын оорениринге уддур дедир деткижип ажылдаарынга белен болуру;
- Ог-буленин ниити культуразын, ада-иенин талазындан уруг кижизидеринге уругнун сайзыралын психология эртеми биле холбап билирин деткиири;
- Хой-ниитинин кижизидилге херээнге ада-иенин идепкейлиг болурун, хойнун санал-оналын дыннап ап чоруурун деткиири;
- Уруглар хевирлээринге ада-иенин улегер-чижээ, бичи улустун кижизиг озеринге дорт хамаарылгалыг дээрзи база ада-ие хулээлгелерин сагыырынга деткимче коргузери;
- Тыва улустун улегер домактарын кижизидилге херээнге чоптут ажылгап, тыва аас чугаа сайзырадырынын херээн ог-буленин кылдыр коорунге чанчыктырары.

ШНЧУОАЧ-нын кижизидикчи башкылары уругларнын сайзыралын экижидер уругларнын сайзыралын экижидер сорулга биле ог-буле биле эп-чоптут, бот-боттарынга бузурелдиг ажылдажылганын байдалын тургузар. Ог-буледе байдалы, уругларынын кадыкшыл, озулде талазы-биле шиитпирлежип, деткижип болур арга-хевирлер дээш оон-даа оске.

Ада-ие биле кады ажылдажылганын аргаларын ШНЧУОАЧ-га-даа оон дашкаар-даа байдалдарда кижизидикчи башкылар болгаш оске-даа ажылдакчыларнын тургузуп алыры системниг планнаашкынындан илерээр.

Ада – ие биле ажыл чорудулга

№	Ада – ие биле ажыл чорудулга	Ажыл чорудулганын хевирлери	Ажы-чорудулганын хевири
1	Медээ- аналитиктиг	Уруглар кижизидилгезинге хамаарыштыр ог- буленин сонуургалдарын, негелделерин база ада- иенин уруглар кижизидер арга- дуржулгазынга таарымчалыг салдар коргузери	Социологтут анкеталар- айтырыглар чорудары «Айтырыг-харыы» булунун ажыдары, бот- хуузунун демдеглел дептерин
2	Шингээл угланыышкынныг	Школа назыны четпээн уругларнын-назы хар аайы-биле сайзыралынын онзагайларын ада-иеге таныштыралы. Уруглар кижизидеринин айтырыгларынга хамаарыштыр херек кырында ажылдар чорудары боттардыралы	- Семина-практикумнар - Тренинглэр -Хуралдар, чанчылчаан хевирлеп ангыда консультациялар чорудары -Ог-буле оргээзи -Улусчу кижизидилгенин аас-чогаалы -Ада-ие театры (арга- дуржулга солчулгазы, ог- буленин уруглар кижизидилгезинге хамаарышкан аргаларынга ундезилээн оюн-коргузуг) -Педагогиктиг номчулгалар
3	Дыштанылга угланыышкынныг	Уругларнын иштики- сагыш сеткилин ада- иелернин, кижизидикчи башкыларнын киржилгези биле деткири	• Байырлалдар эртирери • Коргузуглуг делгелге (ада-иелеринин болгаш уругларнын ажылдары) • Болгум болгаш секция ажылдары • Демнежилге оргээлери: «Адала ооредии», «Иелер чагыы», «Кырган- авам, кырган-ачам

			аптаразы». • Кадык камгалаарынын неделязы • Ог-буледе уран номчулга
4	Коргузуг, таныштырылга медээлел угланыышкынныг		■ Тайылбыр-ооредиглиг булуннар: «Ада-иеге суме», «Номчуурун сумеледивис», «Уруглар психологиязы». ■ «Огбе чагы», Уруглар кижизидилгезинге хамаарышкан солуннар, журналдар, буклеттер (ШНЧУОАЧ-нин ундурулгелери). ■ Ажык эжик хуннери (неделязы): видеоматериалдар кору (садике болган болуушкуннар, кичээлдер, байырлалдар азы оон-даа оске ажилдарнын хевирлери), чаа унген номнар таныштырылгазы.

2.7. Кады кошкак уруглар-биле ажилдаарынын чамдык айтырыглары

Кады кошкак уругларнын билиг чедип алырынын дугайында

Уругларнын кадынын кошкак байдалынга: угаан-медерилинин сайзыралы саадаан уруглар, шимчээшкини кызыгаарлыг, дыннаар болгаш кору багай, аутист дээш оон-даа оске уругларнын психологтуг сайзыралынын, ооренип шыдаар арга-шинээнин бот-тускайлан деннелин ада-иенин чопшээрели биле тодарадып алыр. Диагностиктиг хыналданы ооренип корген соонда, кижизидилге айтырыгларны

тодаратыннар: эдип-чазаар, деткиир, ниитилел амыдыралынга, чон-биле харылзажырынга чанчыктырар дээш оон-даа оске.

Уругларнын кадыынын байдалынга таарыштыр программа тургузарынга Россия Федерациязынын ооредилге болгаш эртем яамызынын 1598 дугаарлыг «Кадыынын байдалы кызыгаарлыг уругларны ооредиринин эге школанын ОФКС бадылаарынын дугайында» деп доктаалынын база ол ышкаш нити ооредилге черлеринге ОФКС негелделирнге дууштур ажылдап кылдырган программаларнын тончу туннелдерин кичээнгей углап алыры чугула. Чуге дээрге ШНЧУОАЧ-нын кадыы кошкак уруглар биле ажылдаарынын сорулгалары бурунгаар угланган турар ужурлуг.

Эмчи психолог комиссиязынын берген сумелерин езугаар кадыы кошкак уруглар биле ажылдаары дараазында угланышкыннарлыг:

- Бажынга ооредир уругларга таарыштыр ажылдаары;
- Уругларнын кадыынын аайы-биле болуктер тургухуп ажылдаары.

Уругларнын кадыынын байдалынга таарыштыр кижизидилге ажылдарынга ШНЧУОАЧ-ны психолог, социал педагог, логопед, немелде ооредилгенин башкыларнын бааз ада-иенин талазындан деткимче улуг болуру билдингир.

Уругларнын кадыынын кошкак талалары дараазында болуктерни тургузуп турар:

- Кулаа шуут дыннавас уруглар;
- Дыннаары кошкак уруглар;
- Кара шуут корбес уруглар;
- Караанын кору кошкак уруглар;
- Чугаазынын сайзыралы багай уруглар
- Шимчээшкиннери кызыгаарлыг уруглар
- Угаан-медерелинин сайзыралы саадаан уруглар;
- Аутист уруглар.

Эмчилернин, психолог башкыларынын берген сумелерин езугаар тускай эртемнин башкызы уругларны кижизидеринин, ооредиринин арга-методтарын шилиир.

ОФКС кадыы кошкак уругларны ооредир, кижизидер айтырыгларны коруп каан. Кадыы кызыгаарлыг уруг бодунун кадык уе-чергезинин аразынга оларнын ооредилгезинин деннели биле дугжуп турар ооредилгени алыр, ынчаарда ону долгадыр турар байдал болгаш ооренир чери оон кадыкшылынын онзагайынга дууштур тургустунган болур. Кадыкшылыны аайы биле арга шинээ кызыгаарлыг уругну хой нити черлеринче кирип, сайзыралын деткиир, билиг чедип алырынын байдалдарын ооредилге албан чери организаастаар. Долгандыр турар байдал болгаш ооренир чери оон кадыкшылынын, онзагайынга дууштур тургустунган болур ужурлуг. Уругларнын кадык уе чергези-биле удур дедир харылзажырынын деткиир амыдыралчы дугуржулгага бичиизинден белеткээр. Ооредилгенин адырлар

аразында интеграциялыг ооредилге чоруттунган турар уjurлуг. Уруг бурузунун бот-тускайлан негелделерин хандыраырга ШНЧУОАЧ белен болурун чедип алырынга бугу таарымчалыг байдалдарны тургузар.

III . Программанын организастыг кезээ

3.1 Программанын кууселдезин чорударынга сумелеп турар ооредилге – методиктиг хандырылга

1. Алдын – оол А.Х., Назытпай Г.Т. Школа назыны четпээн уругларнын чугаа сайзырадырынын программазы. – Кызыл, 2008.
2. Бартан Ф.М. Технология обучения русскому языку в старших тувинских группах дошкольных образовательных учреждениях. – Кызыл, 2010.
3. Бичелдей К.А. Поговорим по тувински (Тывалап чугаалажыылынар) – Кызыл, 2012;
4. Веракса Н.Е., Веракса А.Н. Познавательное развитие в дошкольном детстве: учебное пособие-М., 2012
5. Дамба Н.Ч., Саая Л.С., Ооржак Э.К.Школа назыны четпээн уругларнын тыва (торээн) чугаа сайзырадырынын программазы. Кызыл, 2010.
6. Дамба Н.Ч. Улустун аас чогаалынын чамдык хевирлери-биле ажылдаарынга методиктиг сумелер-Кызыл, 2011.

3.1 Программанын кууседиринге эргежок чугула материал – техниктиг хандырылгазы

- Телевизор, компьютер, ноутбук

- Чуруктар (чангыс чуве чураан чурук, кандыг бир болуушкунну чураан чурук, бойдус дугайында чурук, чангыс уткалыг элээн каш дараалашкак чуруктар)

Ойнаарактар, Макеттер, Эт – херекселдер, Дидактиктиг оюннар

ШНЧУОАЧ-нын кижиздилгелиг, ооредиглиг ажыл-чорудулгазын шынарлыг кууседиринге материал-техниктиг хандырылганын негелде езугаар чогуур деннелге турары чугула. ШНЧУОАЧ уругнун бугу талазы-биле кижиттинеринге таарымчалыг байдалдарны тургузар.

Уругларнын тыва чугаазын сайзырадыр сорулганы чедип алырынга тыва кижинин амыдырал-чуртталгазынга чугула херек дериг-херекселдер, коргузуг материалдары, кичээл эрттиреринге таарымчалыг кылдыр дериттинген орээлдер турары албан.

Арыг-силиг сагыырынын негелделерин кууседиринге Россия Федерациязынын ооредилге болгаш эртем яамызынын 2013 чылдын октябрь 17-де 1155 дугаарлыг

«Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования» дугаалы кол документ болур.

Уругларнын тыва чугаазынын сайзыралын чедип алырынга ооредиглиг беш адырларнын кичээлдеринин сорулгаларын боттандыраынга таарымчалыг кылдыр кылыр. Уругларны сайзырадыр байдалдарны эптиг болдулар орээлдер назы-хар аайы-биле тыва чоннун нити культуразын таныштыраынга таарыштыр кылдынар.

Тыва чугаа сайзырадыр орээлдерге ийи-уш хардан эгелээш, школа баргыже дээр уругларнын тыва мозу-шынарын чажындан хевирлээринге: амыр-менди езулалдан эвилен-ээлдек, хундулээчел, чугаазы чарт, кадык-шыырак, сонуургак, мерген, холлу-буду туттунгур, аваангыр, кежээ, торелзек болурунга таарымчалыг коргузуг херекселдери, эт-херексел, ойнаарактар, макеттер дээш оон-даа оске чуулдер турар.

Амыдыралдын хогжулдезинин аайы-биле тыптыш турар чаа уенин ЭОР дериг-херекселдери: телевизор, компьютерлер, ноутбук дээш оон-даа оске эт-херекселдер уругларнын делгем сайзырадыр ажил-чорудулгаларга херек.

Кадыынын байдалы кызыгаарлыг уругларга онза кичээнгей турар болгаш олдарны кадыын быжыглап, деткиир ажил-чорудулгага ажыглаар дериг-херекселдер ШНЧУОАЧ-га албан турар дээрзи билир.

3.3 Ажыглаан литература

1. Матпаадыр – 2002
2. Дамба Н.Ч., Саая Л.С., Ооржак Э.К. Школа назыны четпээн уругларнын тыва (торээн) чугаа сайзырадырынын программазы. – Кызыл, 2010
3. *Афонькина Ю.А.* Психологическая диагностика к обучению детей 5-7 лет.
4. От рождения до школы. Примерная общеобразовательная программа дошкольного образования (пилотный вариант) / под.ред. Н.Е. Вераксы, Т.С. Комаровой, М.А. Васильевой- М.: МОЗАИКА-СИНТЕЗ, 2014-352

Ийиги бичии болуктун уруглар данзызы

№	Уругларнын долу аттары
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	
6.	
7.	
8.	
9.	
10.	
11.	
12.	
13.	
14.	
15.	
16.	

Ортумак болуктун кичээлдер чуруму

Хуннери	Уези	ООД
понеделник		
вторник		
среда		
четверг		
пятница	9.00-9.25	Тыва дыл